

PRANJE PERILA V OKOLICI LJUBLJANE

Pavla Štrukelj

Poklicno pranje perila je eno najstarejših domačih uslužnostnih obrti. V Sloveniji je doseglo največji razmah v vaseh severozahodno in jugovzhodno od Ljubljane, kjer se ženske že od nekdanj ukvarjajo s to obrtjo. Za etnografijo je velikega pomena, posebno, ako proučujemo ta poklic iz sociološkega vidika. Navzlic temu pomenu in dolgoletni tradiciji te obrti je njena kultura še povsem neraziskana in pripomniti moramo, da nismo o njej v naši etnografiji doslej še nič spregovorili. Nekaj skromnih omemb dobimo v starejši literaturi in arhivalnem gradivu za okolico Ljubljane, v novejši literaturi pa samo v zvezi z izdelavo domačega platna v Sloveniji. Za okolico Trsta imamo samo nekaj drobnih objav v dnevnem časopisju iz Boljunca, Doline in drugih vasi ter ustne podatke.¹ Izmed teh virov sta nadvse pomembna za proučevanje poklicnega pranja v ljubljanski okolici Valvasor² in Goldenstein.³ Račičevo⁴ obravnavanje pranja domačega platna v zvezi s tkalstvom v Beli krajini pa je le splošen podatek o tem delu, ki ga je morala znati vsaka kmečka ženska takrat, ko je bilo domače platno najvažnejši material za obleko. Končno moramo omeniti še, da, kadar homo obravnavali zgodovino pranja pri Slovencih, ne bomo smeli prezreti freske sv. Nedelje v Crngrobu pri Škofji Loki iz 15. stoletja, ki med drugimi vsakdanjimi opravili prikazuje tudi ženo in moža pri pranju.

Načrtno raziskovanje o poklicnem pranju v vaseh na severozahodu in jugovzhodu od Ljubljane je lani omogočil Etnografski muzej v Ljubljani. Za ta kraj se je odločil predvsem zato, ker je v bližini Ljubljane najstarejše območje poklicnega pranja pri nas in ker je tu še najbolj živo ljudsko izročilo o posebnem pranju naših starih ljudskih noš. Zato bom tudi v tem prispevku govorila o pranju navadnega perila za mesto s središčem v Bizoviku in o pranju boljšega perila ljudskih noš za kmečke ljudi v vaseh od Šentvida do Podutika in Gamelj.

¹ Za podatke najlepša hvala dr. Milku Matičetovu, SAZU, Ljubljana.

² J. V. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain, Nürnberg 1689, Bd. I, str. 180, Kap. XXV.* Primerjala tudi slovenski prevod: Mirko Rupel, *Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951, str. 32.*

³ F. K. v. Goldenstein, *akvarel iz Korytkove zbirke Słowianščyzna, št. 7.*

⁴ Božo Račič, *Domače tkalstvo v Beli krajini (SE III—IV, 1951, str. 151).*

Že na začetku moram omeniti, da se pri obravnavanju pranja v okolici Ljubljane omejujem samo na nabrano gradivo na tem območju.⁵ Vsako primerjanje, naj bo to splošna zgodovina pranja ali pranje v kakšnem drugem predmestju⁶ ali kjerkoli drugod po svetu,⁷ bi bilo pre-zgodnje in ne dovolj pretehtano, ker smo šele na začetku etnografskega proučevanja tega dela in imamo zbranega še premalo gradiva. V tem prispevku poročam le o uspehih terenskega dela in o problemih, ki so nastali v zvezi s tem delom.

I. Periške vasi na obrobju Ljubljane

Najbližje vasi mesta Ljubljane, ki so danes precej pod vplivom mesta, ali pa so postale celo njegov sestavni del, so bile v prejšnjem stoletju popolnoma kmečka naselja. Jugovzhodno in severozahodno od Ljubljane so znane vasi predvsem po poklicnem pranju. Ta domača panoga je imela v teh vaseh več ugodnih pogojev za razvoj te obrti. Najvažnejši so bili vsekakor naslednji: težak gospodarski položaj kajžarjev obrtnikov, bližina mesta, geomorfološka oblikovitost tal z zadostno količino vode s primernim dostopom in odlično kakovostjo ter ugodna geografska lega same vasi. Vode je v vseh teh vaseh v obilni meri. Vsaka vas ima enega ali več tekočih potokov, ki se v največji suši ne posušijo.

Začetek jugovzhodnega dela periških vasi je v Štepanji vasi in v Zgornji Hrušici. Te dve vasi ležita južno od Ljubljanice in sta še danes v pretežni meri kmečki naselji. Omenimo naj, da je Štepanja vas danes že v območju mesta Ljubljane. V preteklosti je bila izrazito razdeljena v kajžarski in gruntarski del. Kajžarski del so imenovali Gmajna. Zgornja Hrušica se razteza ob vznožju Golovca kot tipična vrstna vas, katere polja segajo skoraj do Ljubljanice. Spodnja Hrušica je sicer prav tako

⁵ Gradivo o pranju perila v ljubljanski okolici se izključno nanaša na lastne terenske zapiske, ki sem jih nabrala leta 1957 v teh vaseh: severozahodno od Ljubljane v Dravljah, na Trati, v Podutiku, Dolnicah, Šentvidu, Podgori, Tacnu, Vikerčah, Spodnjih Pirničah in Gameljnah; jugovzhodno od Ljubljane pa v Štepanji vasi, Zgornji in Spodnji Hrušici, Bizoviku, Dobrunjah in na Orljem. Pri terenskem delu so bili domačini zelo ustrezljivi in so z razumevanjem sledili moja vprašanja. Na tem mestu se vsem toplo zahvaljujem, posebej še v Bizoviku Ižančevi mami, Luboda Angeli, Paučič Frančiški, Anžič Frančiški (po domače pri Kučmarjevih), Habič Ceciliji in Škerjanc Frančiški; v Dobrunjah Anžiču Janezu (po domače pri Križavcu); v Dolnicah Zibelnik Mariji; v Vikerčah Jeras Ivanki (po domače pri Šmerarju); v Spodnjih Pirničah Petač Mariji (po domače pri Križmanu). Prav tako se zahvaljujem za razne nasvete Božu Otorepcu, MA, Ljubljana, in za pomoč na terenu Fanči Šarfovi iz EM.

⁶ Znano je, da Šestičanke perejo za mesto Zagreb; na otoku Ugljanu pa ženske perejo za mesto Zadar.

⁷ Krajši članek Kiss a Lajoša o pranju perila brez mila je v *Ethnographia Népelet*, XLIX. Évfolyam, 1958, str. 399–405. V *Schweizer Volkskunde*, 45. Jahrgang, Nr. 1, 1955, pa je napisal W. Egloff: Rorschacher Waschtag, str. 10–15.

razporejena kakor Zgornja, vendar leži pravokotno na smer potoka, ki priteka z Golovca.

Nekoliko dalje od Hrušice, na desni strani Ljubljanice ob vznožju golovškega hribovja, sta še dve večji vrstni vasi, in sicer Dobrunje in Bizovik. Sklenjene zemljiške proge posameznih kmetij segajo v velikem delu skoraj do Ljubljanice. V Dobrunjah se del vasi imenuje *Déuce* in leži pod hribom blizu Bizovika. Ostale hiše so ob novi cesti in ob cesti proti Sv. Lenartu.

Bizovik je skoraj gručasta vas. Stare bizoviške kmetije so postavljene v nadaljevanju dobrunjske vrstne vasi na zahod. Najdaljši potok v Bizoviku je Dolgi potok, ki izvira izpod Orlj in se izteka v Ljubljanico. Drugi, nekoliko manjši, imenovan Dolga, pa izvira pod Marožnikom. V tej vasi je izredno veliko število kajž. Leta 1825 je bilo od 68 hišnih številk le 27 gruntov, kar je nenavadno, kajti tedaj je bilo kajž v vseh vaseh daleč naokoli veliko manj. Danes je le še 18 kmetov od 140 hišnih številk. Kajžarji se označujejo v franciscejskem katastru kot obrtniki, in sicer v ogromni večini kot tesarji.⁸ Ti obrtniki so že nekdaj prebivali ločeno od kmetov. Kmečke hiše stoje ob cesti ter pravijo temu delu »na vasi«. Kajžarski del leži ob vznožju hribov Strmec in Marožnik. Med obema je ozka dolina — gmajnski svet — ki ji kratko pravijo *Dolina*. Drugi kajžarski del, desno od Doline samo pod hribom Marožnikom, se imenuje *Podkopau* ali s starejšim nazivom *Nazaret*.

Na severozahodni strani Ljubljane se razprostira drugo območje periških vasi. Tu so perice prale predvsem nedeljsko perilo ljudskih noš. Nekatere, posebno v Dravljah, pa so sprejemale v pranje tudi navadno perilo. Na jugovzhodu od mesta smo zabeležili le dve taki že umrli perici, in sicer eno v Zgornji Hrušici, drugo pa v Štepanji vasi. Območje posameznih peric zavzema vasi od Šentvida do Posavja. V bližini mesta moramo privzeti še dve stari kmečki naselji Podgoro in Trato ter Dravlje, ki jih označujemo kot zelo dolgo vas. Zahodno od Dravelj se razprostirajo travniki s kajžami in nekateri mlini ob pržanjskem potoku. Pržanj daje zanimivo obliko nekake gozdne vasi ob vznožju hriba. Nekoliko dalje so Dolnice manj strnjena vas, medtem ko je Podutik pravo razloženo naselje. Bolj oddaljene vasi v Posavju so Pirniče, Vikerče, Tacen in Zgornje, Spodnje in Srednje Gameljne. Tudi v teh vaseh je mnogo večjih ali manjših vaških potokov z dobro vodo za pranje. Spodnje Pirniče imajo posebno zanimiv studenec — Straža — kjer je voda tudi pozimi topla.

Perice v teh vaseh ne nastopajo v takem številu kot na oni strani Ljubljane, temveč posamezno. V eni vasi so bile po tri do štiri, z izjemo Dravelj, kjer jih je bilo 16. Toda perice iz te vasi so prale povečini navadno perilo. V Spodnjih Pirničah je živela poklicna perica, katere torišče je obsegalo naslednje vasi: Smlednik, Vodice, Mavče, Preska in

⁸ Svetozar Ilešič, Vasi na Ljubljanskem polju in njegovem obrobju (GV, X, 1934, str. 99).

Šmartno. K perici iz Zgornjih Gamelj pa so nosili prat od Šmartnega do vključno Vodice in delno še iz Šentvida; v Dolnice so nosile k perici ženske iz Savelj, delavke iz Tobačne tovarne v Ljubljani, z Viča, iz Dobrave in Šentvida.

II. Problematika literature in ljudskega izročila o poklicnem pranju v okolici Ljubljane

Za izhodišče najstarejšega poklicnega pranja za mesto v okolici Ljubljane domnevamo Dobrunje in Bizovik. Kje je bil začetek, je danes še težko reči. Dosedanja terenska raziskovanja dajejo slutiti nastanek te obrti v Bizoviku in ne v Dobrunjah. Čeprav nimamo danes skoraj nič podatkov za Dobrunje, je pa ta vas omenjena v starejši literaturi. Leta 1689 je Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske že v uvodu poglavja, v katerem govori o Vaseh na Dolenjskem, pripomnil, da bo od kakih sto vasi izbral tu in tam nekatere in se na kratko dotaknil njih lege. Dobrunje je opisal takole: »Ober und Unter Dobruina, ein grosses Dorff eine Meilwegs unterhalb Laybach, ist mit einem ebnem und gutem Acker-Felde versehen. Diesen Ort mögte man füglich auch Wäschdorff oder Bleichdorff heissen, angesehen daselbst überaus viel Bleicherinnen und Wäschnnen wohnhafft, die wochentlich von Laybach, das geschmutzte Leinwat abholen und waschen, auch viel leinen Gerähts und Garns in ihrem Dorffe bleichen.«⁹

Ob teh Valvasorjevih vrsticah nastane vprašanje: zakaj je Valvasor prezrl Bizovik in zakaj je Dobrunje razdelil v Zgornje in Spodnje. Domačini v Dobrunjah ne poznajo take delitve vasi. Poseben naziv ima samo nekaj hiš, razpostavljenih prav pod Dobrunjskim hribom blizu Bizovika. Imenujejo jih *Déuce*. V tem delu vasi so baje prali v preteklosti pri eni ali dveh hišah. Bila bi precejšnja verjetnost, da je Valvasor pod ime Zgornje Dobrunje vključil del vasi in vas Bizovik. To bi se bilo moglo zgoditi v primeru, če bi bil imel Bizovik premajhno število hiš ali če bi bilo njegovo sedanje ime neznano v 17. stoletju. O številu hiš je znano iz starih virov, da je bil Bizovik v prvi polovici 16. stoletja po številu hub (kmetij) manjši od Dobrunj, toda ta razlika ni bila tako velika. Leta 1527 beremo v Vicedomskem urbarju za Dobrunje: 21 hub, za Bizovik pa 15.¹⁰ Ime Bizovik pa je zapisano že zelo zgodaj. V začetku 15. stoletja najdemo v stari listini Nemškega viteškega reda na Dunaju zanje ime Holarn bei der chirchen. Nato dobimo še v fevdni knjigi leta 1444 Holarn in leta 1490 Holler v urbarju Nemškega viteškega reda na Dunaju.¹¹

⁹ Valvasor, o. c., str. 180.

¹⁰ VA, fasc. I/54 (Zehent register de anno 1527).

¹¹ Za ta podatek se najlepše zahvaljujem prof. dr. Milku Kosu, ki ga ima v svoji zbirki (dopis 4. aprila 1957).

Možnost, da bi bilo poklicno pranje v Valvasorjevem času bolj razvito v Dobrunjah ko v Bizoviku, ni velika. Tej domnevi danes nasprotuje najvažnejši pogoj periške obrti, ki ga v tej vasi ni, to je voda. Kako so dobrunjske perice rešile to vprašanje pred 300 leti, ni znano. Končno domnevamo tudi, da je mogoče Valvasor imel v mislih perice v vseh teh vaseh na jugovzhodni strani Ljubljane. V naslednjem poglavju namreč pravi tole: »Der Debruiner Boden (Udobruine) streckt sich von der Stadt Laybach hinunter zwischen dem Fluss Laybach und dem Gebirge, biss an das hohe Gebirg hinab geschmückt mit herrlich-gutem und ebnem Acker-Werk, häuffigem Obst und vielen grossen Dörffern.«¹² S pojmom »vielen grossen Dörffern« je Valvasor nedvomno označil večje število vasi na »Debruiner Boden«. Seveda imamo še premalo podatkov, da bi uspešno rešili njegovo poročilo o periški obrti v tej vasi. Tudi vsa nadaljnja sklepanja o izvoru poklicnega pranja za mesto bi bila še prezgodnja, posebno, če upoštevamo tudi ljudsko izročilo, ki postavlja začetek pranja v Zgornjo Hrušico.¹³ Nedvomno je ta podatek za začetek pranja zanimiv, kajti v njem pravzaprav vidimo osnovo za poznejši razvoj periške obrti. Ostale trditve starih ljudi, kot n. pr., da so prali v Bizoviku že takrat, ko je »Turk ropal« po Sloveniji ali, da perejo 300 ali 500 let, kažejo le kontinuiteto te obrti od davne preteklosti do danes. Tudi pripovedovanje starejšega domačina, da je bil Bizovik že pred 70 leti tako znan po tej domači obrti, da ga niti niso omenjali po imenu, temveč so rekli enostavno »grem k pericam« potrjujejo razvoj periške obrti.

Glavni vzrok tako velikega razvoja pranja v teh vaseh je bil tedanji družbeno-gospodarski položaj kajžarjev obrtnikov. Večina mož teh peric so bili tesarji, zidarji, mizarji, pleskarji in kamnoseki. Najslabši socialni položaj so imeli tesarji, pozneje zidarji, ker so bili vezani na sezonsko delo. Zaposleni so bili samo od sv. Jožefa do vseh svetih. Pozimi je bila družina brez sredstev, zato so bile žene prisiljene poiskati si zaslужka. Začele so prati perilo za mesto. Ženam so pri delu pomagali tudi možje, toda le v tisti dobi, ko niso imeli drugega dela. Živeli so tako težko življenje, da je nanje ostal živ spomin celo v nekaterih verzih, ki brez olepšavanja odkrivajo tedanje razmere.

V severozahodnem delu Ljubljane vasi niso imele tolikšnega odstotka kajžarjev, zato tudi pranje ni zavzemalo tako velikega obsega. Tu so bile perice bolj specializirane v pranju. Celo bizoviške perice so vedele, da so to bile posebne perice, ki so prale samo nedeljsko perilo starih ljudskih noš. O teh vaseh pripoveduje ljudsko izročilo le to, da se je ta obrt

¹² Valvasor, o. c., Cap. XXVI, str. 186.

¹³ Kušar Ivani, Bizovik št. 67, je povedala njena mama tole zgodbico: V Zgornji Hrušici je živela nekoč revna ženska, ki je imela veliko otrok. Zaradi velike revščine, v kateri je živela, se je začela preživljati s pranjem perila. Hodila je prat po hišah v Ljubljano. Ker pa ni imela nikogar, ki bi varoval njene otroke, je perilo nosila domov in ga prala doma.

ohranjala od rodu do rodu. Te perice so bile zelo spretne, poleg pranja so se ukvarjale tudi s šivanjem peč. Danes žive še samo štiri take polklicne perice.

III. Postopek pranja

Terenski zapisi osvetljujejo postopek pranja za 80—100 let nazaj. Od preteklosti do danes so se spremenila predvsem pralna sredstva in kakovost perila, toda postopek pranja se je le malo predrugačil. Stare periške metode še vedno veljajo, ker so preizkušene in ker delajo tako že od nekdaj. Tako je ohranjen tudi določeni spored pranja takšen kot je bil nekoč. V prvi fazi perice pariyo (žehtajo),¹⁴ v novejšem času tudi kuhajo perilo, v drugi perejo. Te dve delitvi dela se med seboj povsem ločita, kajti ko perice žehtajo, nikoli ne pravijo, da perejo.

Pri žehti si perice tudi nadalje razvrste delo po naslednjih stopnjah: 1. priprava za žehto, katere vrstni red je: a) zaznamovanje perila, b) razvrstitev, c) namakanje; 2. žehta; 3. mencanje; 4. beljenje.

Ko je prva polovica dela narejena, se šele začne pravo pranje v tekoči vodi, ki se pa spet deli v: 1. pranje, pri čemer je treba upoštevati: a) priprave za prevažanje perila, b) vodo, c) priprave na perišču, d) dejansko pranje (tolčenje po plohu, splakovanje, ovijanje, intkanje [modrenje]) in 2. sušenje.

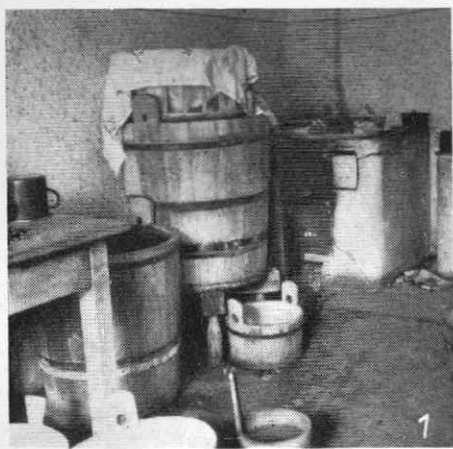
Škrobljenje in likanje je bilo bistveno povezano le s pranjem nedelj-skega perila ljudskih noš.

Največja težava pri pranju perila je, da perice mnogo pretrpijo zaradi mokrote. Sicer se oblečejo temu primerno, vendar nikoli ne dovolj, da bi ne bile kljub temu premočene. Proti mokroti so se v prejšnjih časih zavarovale z velikimi in dolgimi predpasniki iz surove vrečevine (jute). Ti pa so se hitro premočili, zato so jih morale imeti več, da so jih zamenjavale in sproti sušile ob kotlu ali pri peči. Kasneje so koteninaste predpasnike prevlekli s firnežem, da so bolj zadrževali vlago. Na noge so obule čevlje iz močnega usnja (tako so imenovali škornje) in jih v mrazu ovile z vrečevino (žakljem), da je bilo bolj toplo. Ti škornji so bili tako dobro narejeni, da so dalj časa vzdržali mokroto ko sedanji gumijasti. V hudi zimi so perice nosile po dve ruti in okrog života volneno pletko, katere vogale so zavezovale zadaj na hrbtu. Danes pa nosijo poleg navadne delovne obleke le gumijast predpasnik in gumijaste škornje.

Precej nenavadno se nam zdi, da perice kljub veliki mokroti nimajo dolgotrajnih bolezni, niti jih niso imele.¹⁵ Tudi dosegajo precejšnjo starost. Največja značilnost peric so njihove velike in brezkrvne roke. Marsikateri starejši perici je zdravnik že svetoval, naj neha prati, ker nima že nič več krvi v prtih.

¹⁴ Izvor besede iščemo v nemščini od gl. sechteln, in der Lauge beizen (Pleteršnik, II. del, str. 955).

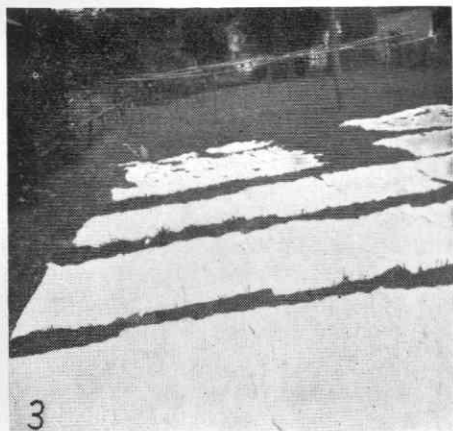
¹⁵ Škerjanc Frančiška, Bizovik št. 43, je poznala staro perico v vasi, ki je zjutraj še prala na potoku, opoldne je pa umrla.

1

2

3

4

5

*Pranje perila
v Bizoviku:
Sl. 1. Žehtanje pe-
rila v kuhinji;
2. mencanje perila
na stolu; 3. belje-
nje perila; 4. »sod-
ba« za prevažanje
perila k vodi;
5. pranje na Dol-
gem potoku*

Foto: P. Strukelj
in F. Sarf

1. Priprave za parjenje (žehto)

Navadno so perice zbirale umazano perilo po Ljubljani ob ponedeljkih, kar delajo povečini še danes, in so istočasno raznašale oprano. Nekatero mlajše perice hodijo tudi v soboto po perilo, da lahko namočijo že v nedeljo zvečer. Perica v Spodnjih Pirničah je imela navado, da je naročila svojim strankam — *kontam*, *kuntam* — naj prinesejo vsaj do torka opoldne, ker je potem še isti večer namočila.

a) Ko je bilo perilo zbrano, je bilo prvo delo *cahnanje*. To delo je imelo velik pomen za perice, ki so prale boljše perilo. Dobile so v pranje veliko péč, ovratnikov, moških srajc, spodnjih ženskih kril, ošpetljev, kar vse je bilo med seboj zelo podobno. Da ne bi prišlo do morebitnih zamenjav, so bili potrebni posebni znaki. V Spodnjih Pirničah so imele perice celo knjigo, v kateri so zabeleževale poleg imena stranke še število kosov in poseben *cahen*. Znake so delale na določenem mestu z rdečo nitko. Peča (*ahtah*) je imela znak na *zadnjem voglu* (na spodnjem). Na ostalih kosih perila so zaznamovale tisto stran, ki je prišla na vrh, ko so poravnale. Cahni so bili različni in zelo preprosti. Uporabljale so n. pr. obliko tiskane črke V, tri podolžne vzporedne črtice z nekaj vbodi, poševno črtico, krogec, tri vbode s presledki, piko in črtico, vozec z nitko, trikotnik, križec itd. Péče so zaznamovale v knjigi tudi tako, da so opisale vezenje, n. pr. *ahtah* z lepo rožo, z lepim kranceljnom. Nekatero posamezne kose perila so ločile tudi tako, da so enim naredile v vogal križec, drugim v sredo, ali pa so enostavno prišile nekoliko robu nazaj. V Štepanji vasi so robce zavezale na lahno skupaj in jih dale v žehto. Boljši ljudje pa so imeli že sami svoje monograme.

V Bizoviku in Hrušici se perice niso ukvarjale tako skrbno z zaznamovanjem kot na severozahodni strani Ljubljane. Tu so prale prevelike količine in za to delo niso imele časa. Sicer pa je vsaka perica po njihovem mnenju že *iz glave vedela*, čigavo je. Tudi je bilo perilo večidel že zaznamovano.

Danes perilo še zaznamujejo. Vendar dobi perica ob prevzemu umazanega perila pri stranki tudi seznam. Če izgubi kakšen kos, kar se sicer redko zgodi, ga mora takoj plačati.

b) Razvrstitev perila je bilo vedno zelo važno delo. Tega so se perice dobro zavedale, zato so perilo znale razvrščati po določenem redu. Najprvo so ga ločile po barvi, in sicer so zmetale belo posebej, pisano, *plavo*, *puovino* posebej. Po velikosti so odbrale rjuhe in prte skupaj. Prav tako je bila važna tudi kakovost in umazanost perila. *Lepe* stranke (to so tiste, ki nimajo tako umazanega perila) so dale na stran, drugo so razdelile v srednje umazano in zelo umazano. Perilo bolnih so prale posebej kot tudi vezene prtičke, rožnato perilo, tekače, volneno perilo itd. Pisani kosi so bili vedno označeni kot najbolj umazani. Danes je razvrščanje perila še večjega pomena, ker perejo zelo različne vrste blaga, ki je za pranje občutljivo.

c) Perice so namakale perilo še isti večer, ko so ga pripeljale domov. Čeber z umazanim perilom so napolnile po posebnem pravilu. Na dno so vedno nametale rjuhe, nato *porhat* (ženske hlače, spodnja krila, moške hlače), debelejšje in tanjše srajce, blazine, prte, brisače, prtiče in robce. Kuhinjske cunje, ki so jih prej dobro sprale in zmencale, so dale na vrh. Te so štitele belo perilo neposrednega stika s pepelom. V tako napolnjeni čeber so nalile mrzle, pozimi tudi mlačne vode. Če se je s pranjem zelo mudilo, niso dolgo namakale. Navadno so pustile perilo v tej vodi čez noč, naslednji dan zjutraj pa so začele z žehto. — Sedanje perice prav tako namočijo perilo takoj v ponedeljek, drugi dan zjutraj ga pa žehtajo ali kuhajo.

2. Párilo (žehta)

Perice danes polagoma opuščajo žehtanje perila, ker ga prekuhavajo. Kljub novotarijam pa pomeni prvi del pranja še vedno žehta. S to besedo tudi označujejo pobrano umazano perilo, ki ga v enem tednu ope-rejo. V Spodnjih Pirničah so včasih imenovalje žehto *ene gare perila*, v Bizoviku so imele eden, dva, ali tri do štiri čebre žehte na teden. Pred prazniki so perice največ zaslužile. V pomenkih med seboj so se tiste dni zlasti spraševale, katera ima največ *guanta*, *cap* ali *cun* za oprat. Tako so namreč imenovalje neoprano perilo. Nikoli pa se niso zgražale nad umazanijo. Pri njih so veljale besede »če bi ljudje ne umazali, ne bi perice imele kruha«.

Žehtale so v čeburu, ki je bil do vrha napolnjen z umazanim perilom. Perilo v čeburu so pognile s staro rjuho, prtom ali platneno cunjjo. To so imenovalje *pepeunico*, *pepeluško*, *pepelko*, ker so nanjo stresale presejani pepel. Ko so potem zlivale vrelo vodo na ta pepel, so s tem proizvajale lug, ki je pronical skozi redko tkanino na perilo. Kadar so imele zvrhan čeber perila, so ga zvišale z lesenim obodom, *obudom*, *uobudom* (sl. 4 na str. 140). Moral je biti tako širok kot čeber. Najboljši obod je bil smrekov, deščice, *lajštice* ob straneh pa so bile leskove. Včasih so ga naredili tudi iz rete. Perice so obod dale na vrh perila, ga pregrnile s pepelnico, njene viseče dele pa zatlačile ob straneh čebra (sl. III/1).

Najboljši pepel za žehtanje je bil bukov. Perice so ga dobile nekaj doma, ker so kurile pod kotlom z bukovimi drvimi, največ so ga pa kupovale v Ljubljani. Pisarne so jim ga prodajale po vedrih. Razen tega so ga tudi Ižanke pripeljale v Ljubljano in ga prodajale po merniku. Mernik pepela je stal 30 krajcarjev. Ponj so hodile tudi na Orlje, v Kašelj ali k mestnim pekom. Pozimi so si ga nakupile toliko, da so ga imele za vse poletje, kajti boljši je bil uležani pepel kot sveži, ker je bil ta prehud. V starih čebrih so za eno žehto porabile poln škaaf pepela, lahko tudi manj, kolikor je bilo pač perila.

Prostor za žehto je bil vedno v *veži* (tako so imenovali črno kuhinjo). V enem kotu je stal kotel, v drugem čeber. Ta je stal na trinožnem ali četveronožnem podstavku, imenovanem *koza*, *kozica*, *stol*, *stolica* za

čeber sl. 6, na str. 140). Stari čeber je bil veliko večji od današnjega, saj je držal 12—18 škafov vode ali več zvrhanih škafov perila. Njegov obseg je bil tolikšen, da so lahko naenkrat mencale dve do tri perice. Čeber je imel na eni strani trikotno odprtino z luknjo pri dnu, ki so ji rekli *ror* ali *korišček* (sl. 8 na str. 140). Tod je odtekala voda ali lug, ko so vzdignili leseno palico v koriščku. Tej palici so tudi rekli *cvek* ali *ror*. Beseda *ror* je lahko pomenila pri čeburu trikotno odprtino ob strani ali pa palico, ki je to odprtino zapirala.

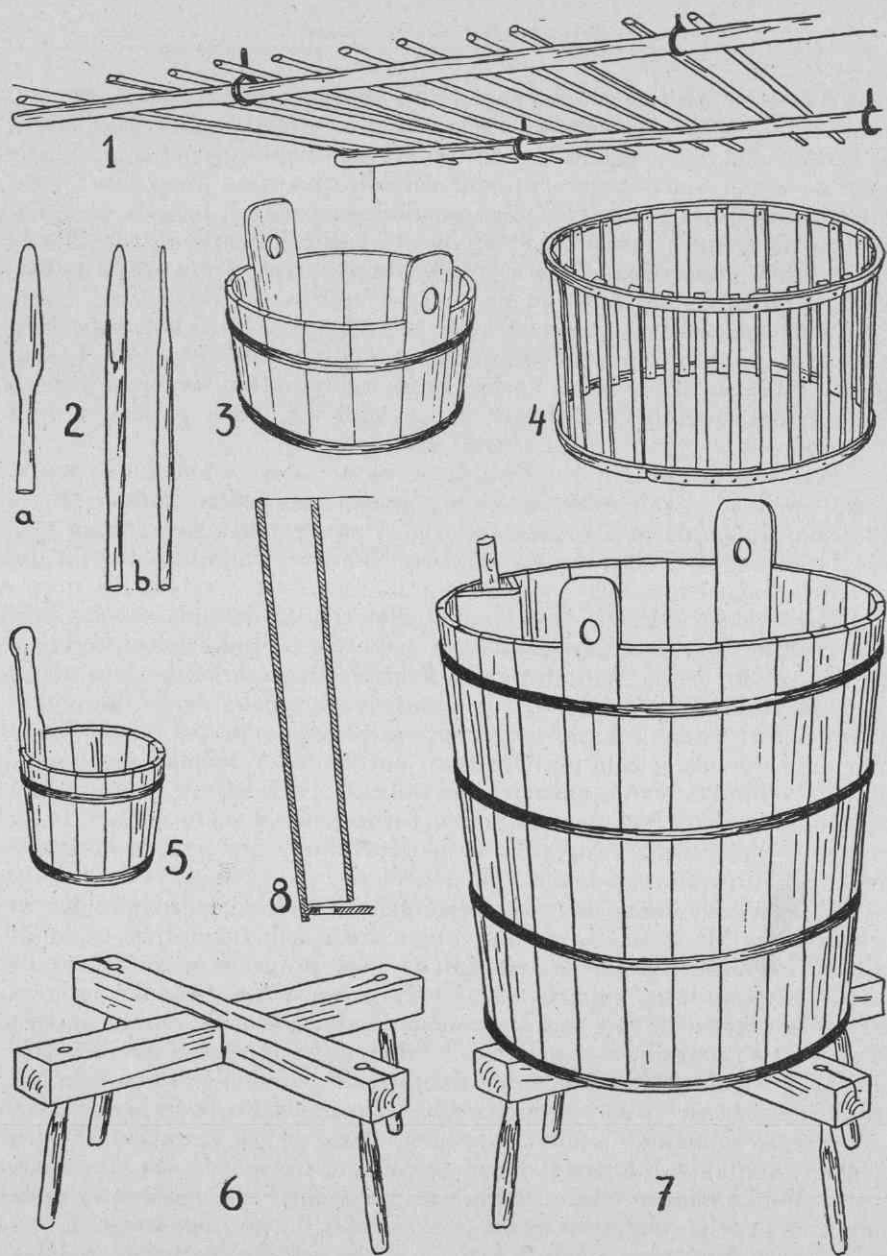
Vodo za žehto so segrevali v kotlu, ki je bil včasih isti kot za prašiče. Kadar so ga uporabljali za pranje, so ga dobro očistili in umili. Takrat pa, ko ljudje še niso poznali kotlov, so uporabljali glinaste lonce. Takšen lonec je držal približno 15 litrov, morda tudi več. Vodo v njem so grel v peči.

Perice so začele žehtati takrat, ko je voda zavrela v loncu ali v kotlu. Takoj vrelo so zlivale z leseno posodo, imenovano *žehtar*, *golida*, na perilo tako dolgo, da je bil čeber poln (sl. 5 na str. 140). Navadno so zlile 12—14 žehtarjev vrelega kropa v čeber. Nato so vzdignile palico in lug je odtekel skozi korišček v nastavljen škaf (sl. 7 na str. 140). Ta lug so zopet zlile nazaj v kotel, da je vnovič zavrel. Tako je voda ves čas krožila v čeburu in topila pepel, milo ali sodo. Če je voda dobro vrela, so žehtale tri ure, če pa ne, tudi pet ur. Žehtati so morale toliko časa, da je pritekla vrela voda pri luknji. Iz izkušnje so vedele, da je bila žehta dobra takrat, kadar roka ni mogla vzdržati vroče vode pri luknji. To je bilo znamenje, da je bilo perilo zadosti požehtano. V začetku so uporabljale za žehto čist krop, pozneje tudi milnico. Po žehtanju so odstranile pepelnico in obod. Nekatere so potem perilo polile s svežo milnico in ga pustile v njej čez noč. Navadno so perice žehtale podnevi, le kadar so imele veliko pranja, so delale tudi ponoči.

V severozahodnem delu so perice žehtale nekoliko drugače. Ko so prvo vodo odlile iz čebra, so zlile vanj v vroči vodi raztopljeno sodo ali milo. V tej milnici so perilo zmencale in nato prepale na studencu. To perilo so namilile in zmetale nazaj v čeber za žehto. Ostanke mila so raztopile v kotlu in so s tem kropom polivale perilo. Požehtano je bilo že zadosti po peti ali šesti polivki. V Vikerčah so imele isti način žehtanja kot v Pirničah, le da so tu še uporabljale pepel. Včasih so celo naredile tako, da so stresle na mokro rjuho *živ pepel* (to je žerjavico).

Péče so namakale v mlačni milnici. Prale so jih tako, da jih niso mencale, ampak so jih samo stiskale z rokami. Če so bile zelo umazane, so jih nalahko pomele v lugu. Berkalaste (*perkalaste*) péče so tudi žehtale, toda brez pepela, *tanglastih* in *jenglastih* (tulastih) péč niso smele. Edino moške srajce in ženska spodnja krila so lahko žehtale s pepelom, vendar so morale bolj paziti ko na navadno perilo.

Pisano perilo ni smelo v žehto. Tega so najprej dobro zmencale v milnici ali v lugu iz žehte in nato oprale na potoku. Razvrstile so bolj črno skupaj, kar je šlo ob barvo zopet skupaj itd. Nekatere kose so prale tudi v divjem kostanju ali v *zocu* (črni kavi).

Sl. 1. Pranje perila v okolici Ljubljane (Bizovik): 1. droščki — priprava za sušenje perila; 2. kuhalnici: *a* za jemanje perila iz kotla, *b* za mešanje perila v kotlu; 3. škaf za prenašanje perila; 4. obod za pepelnico pri žehtanju; 5. žehnar za zlivanje vrele vode na perilo; 6. koza — podstavek za čeber; 7. čeber s koriščkom; 8. prerez koriščka.

Risba Sibila Nekrep

Perilo kuhati so začele perice šele v novejšem času. Prekuhavajo predvsem belo perilo. V kotlu večkrat pomešajo perilo med kuhanjem z leseno, doma narejeno kuhlenco, *kuhenco*. Prav tako jo uporabljajo, ko ga jemljejo ven (sl. 2 na str. 140). Tudi prostor so perice zamenjale. Danes nekatere sicer še žehtajo ali kuhajo v kuhinji, druge ne več. Napravile so si poseben prostor — pralnico v hiši ali posebej pri gospodarskem posloplju, kjer kuhajo in opravljajo vsa dela od namakanja do mencanja po kuhanju.

3. Mencanje

Perice so požehntano perilo zmencale, *zmele*, *pometle*, *zmetkale* na roko že drugi dan navsezgodaj. Istočasno so ga tudi namilile na mizi ali na podolgovatem stolu (sl. III/2). To delo pri pranju ni tako staro, ker je milo prišlo razmeroma pozno v splošno rabo. Šele pred 70—80 leti so perice začele kupovati prvo milo na Poljanski cesti pri »Žajfenziderju«, ki ga je sam kahal. To milo ni bilo lepo, imelo je umazano sivo barvo.

4. Beljenje

Po mencanju niso takoj prale, temveč so perilo poleti pognile po tleh, da se je obelilo (sl. III/3). Tega opravila niso nikoli pozabile. Saj še danes pravijo, da se

spomlad' bolj pobeli v blat'
kot v jeseni na zeleni trat'.

Razgrnjeno perilo je moralo biti vedno mokro, zato so ga večkrat škropile. Če so ga pognile zjutraj ob peti uri, je bilo ob devetih že obeljeno. Najbolje je bilo, če je bilo nestalno vreme. Tedaj se je perilo tudi po ves dan belilo. Kadar je bil mlad mesec, so rade pognile že zvečer, da je postalo belo ko mleko. Zjutraj so ga razgrinjale zato, da ga je megla objedla in sonce obsijalo. Perice tudi zelo poudarjajo, kako je na soncu beljeno perilo lepo dišalo, ker je iz njega izginil rumeni pot in vsi ostali madeži.

Perice še vedno po tleh belijo perilo, preden ga perejo. Pri tem delu večkrat pride do šaljivih zbadljivk mimoidočih, ki jih dražijo, da perilo ne bo nikoli suho, ker ga neprestano *pomivajo* (močijo) in poleg tega bo tudi umazano, ker ga sušijo po tleh.

5. Pranje

V tekoči vodi perice perejo in izpirajo žehto. To delo morajo opravljati na prostem, naj bo zima ali poletje, sonce ali dež. Tudi ne perejo tu samo odrasle perice, temveč prav tako na pol dorasla dekleta.¹⁶

¹⁶ Hribar Magdalena iz Štepanje vasi, stara 77 let, je prala, ko je bila še čisto majhna. Pri plohu si je morala tedaj podložiti pod noge dve opeki, da je dosegla vodo preko njega. Njena mama, ki je bila iz Bizovika, ji je dejala: »Ko boš štirikrat oprala, boš naredila toliko kot jaz enkrat.«

V pozni starosti, ko ne morejo več tolči po plohu pri potoku, stare žene mencajo samo še doma. Po mencanju in beljenju perice vse perilo prenesejo na perišče.

a) V prejšnjih časih niso uporabljale nobenih prevoznih sredstev. Vse perilo so znosile v škafih k vodi (sl. 3 na str. 140). Kose perila so naložile v škaf podolž in povprek, da je kup dosegel v višino skoraj 1 m. Mokro perilo je bilo tako težko, da je perica le ob pomoči dveh drugih vzdignila škaf na glavo. Od druge polovice 19. stoletja dalje pa se je večina peric oskrbela z ročnimi vozički. Najpreprostejši in najstarejši voziček je bil imenovan *sodba*, ki so ga perice prevzele pravzaprav od kmetov. Kmetje so to vozilo uporabljali predvsem za vožnjo gnoja iz hleva ali za druge prevoze okrog doma. Ta voziček je bil za perice zelo primeren. Po obliki je podoben poznejši samokolnici (sl. III/4). Nanj so lahko nametale precejšnji kup perila ali pa so postavile zvrhan škaf perila na *sodbo*. Najbolj nenavadno pri tem vozilu je ime, ki ga pa tu ne bomo raziskovali, ker njegovo poimenovanje ni nastalo pri pericah. Vsekakor bo zanimivo razrešiti ta problem ob drugi priložnosti. Le mimogrede bodi povedano, da je v Bizoviku znana samo ena razlaga.¹⁷

Drugo prevozno pralno sredstvo, ki so ga perice nekoliko kasneje začele uporabljati, imenujejo *kulé*.

Na drugi strani Ljubljane, v Spodnjih Pirničah, so nosile perilo na studenec v košu¹⁸ ali v škafu. Kadar je bilo veliko perila, so ga vozile z *garami*¹⁹ ali z mlékarskim vozičkom. Ravno tako so imele gare tudi draveljske perice, kadar so prale v Podutiku.

b) Pranje na potoku, *na grabnu* ali *v kottlah* je odvisno predvsem od vode. Če hočejo perice imeti lepo perilo, morajo prati v mehki vodi. Tako vodo lahko prepoznajo po belkasti barvi in plehkem okusu. V vseh periških vaseh je imajo v obilni meri. V Bizoviku perejo na Dolgem potoku in v Dolgi, pravijo pa tudi v *Dougi rit*.²⁰ Nekoč je bil ves svet okrog teh potokov gmajnski, zato so perice že od nekdaj lahko tu prale, ne da bi kaj plačevale za perišče.

Perejo tudi v kottlah. Kotle si naredo blizu izvira studenca, in sicer tako, da zajezijo vodo. Nekateri napravijo tudi streho nadnjo. Ta voda je najboljša, ker je sonce ne obsije. Če namreč voda dolgo teče po soncu, postane rumena; pravijo ji *zuatica* in za pranje ni porabna. Kotla navadno pripada kakemu lastniku, ki si jo naredi na svojem zemljišču.

¹⁷ Škerjanc Janez, Bizovik št. 41, je slišal pripovedovati stare ljudi, da so *sodbo* v starih časih največ uporabljali kmetje. Poleti in pozimi so morali voziti vodo iz kotel domov, ker niso še imeli vodovoda. Posebno mnogo so je potrebovali za živino. Vodo so vozili v škafu, čeburu ali v sodu z odprtino na vrhu; naložili so ga na *sodbo*. Bajе so ravno po tem sodu imenovali to vozilo *sodbo*.

¹⁸ Pletene koše, ki so jih nosili na hrbtu, je delal star mož v Vočnici nad Presko pri Sv. Katarini.

¹⁹ Gare so voziček na dveh visokih kolesih z lestvicami (gauterci).

²⁰ Ta naziv je starejši in pravilno pomeni Dolge ride.

Kadar perice ne perejo v svojih kotlah, morajo plačati nekaj najemnine lastniku, da ne pride do tako imenovane mirne posesti.

Perice iz Štepanje vasi perejo največ na gmajni ob Dolgem potoku. Nekoč so hodile prat tudi na *Graben* ali na *Rumpo*. Ti manjši potočki tečejo po zemljiščih tako, da perica, ki ima svoj dom blizu potoka, lahko stoji na svojem zemljišču in pere. V tem primeru ji ni treba plačevati nobene najemnine za prostor. Če zmanjka vode v teh, perejo poleti na gmajni, kjer je vode vedno dovolj. Po kakovosti je ta voda najboljša, ker se zelo peni in je mehka.

Nekdanje draveljske perice so prale poleti v Podutiku in v *Zvatku* ali v raznih kotlah. V jeseni in spomladi so prale doma na grabnu. Za Spodnje Pirniče je bil najboljši studenec Straža.²¹ Ta studenec je imel tako toplo vodo, da so perice pozimi lahko stale bose v vodi in prale. Tu niso rabile nobenega ploha, ker so bile tam velike in gladke skale, na katerih so tolkle perilo. Nekoč so prale tudi lanene štrene. Tedaj pa so si perice razdelile prostor tako, da so v zgornjem delu perišča prale perilo, v spodnjem pa štrene.

Najstarejše perice se še spominjajo, da so hodile iz Bizovika in Hrušice v času največje suše prat na Ljubljani, iz Pirnič pa na Savo. Bilo je precej daleč in tudi voda ni bila dobra, ker je bila preveč *srpeča* (trda). V taki vodi oprano perilo ni tako lepo belo, temveč nekoliko *zamolklo* (sivo).

Pri vodi ima vsaka perica svoje perišče, ki mu pravijo *brodiše* (sl. III/5). Vrste se druga za drugo. Mislili bi, da ima zadnja perica gotovo umazano vodo. Tega pa se ni bati, ker je voda tekoča. Že od nekdanj velja pravilo, da morajo perice zelo umazano perilo prati šele zvečer. Pozimi, ko voda v potoku zmrzuje, morajo vsako jutro prebijati led s sekiro. Perice nosijo s seboj lonec ali žehhtar vroče vode, da si v njem grejejo roke.

c) Na brodišču so najvažnejše priprave ploh (*poh*, *puoh*), kol in *klopca*. Najboljši ploh je iz hrastovega lesa. Napravijo si ga sami doma. Mora pa biti močan in težak, da se ne maje. Dolžino ploha merijo po globini vode. Iznad vode gleda le toliko, da seže ženski nekoliko pod pas. Širok je približno 80 cm. Vendar pravijo, da čim širši je, tem boljši je. Nekateri plohi so podprti z lesenima količema, *nogama*, zaradi opore (sl. IV/1). Drugi pa tega nimajo, so pa pribiti v vodi na steno iz lesa ali iz betona in imajo vedno stalno mesto. Klopce uporabljajo za postavljanje škafov ali pa polagajo perilo nanje. Kol, ki je zasajen v zemljo pri klopci, rabi za ovijanje rjuh ali drugih velikih kosov.

d) Na potoku perice perejo z obema rokama. Kose perila pomakajo v vodo in jih tolčejo po plohu. Najprej tolčejo kos (*štuk*) po eni strani, nato še po drugi. Približno deset udarcev velja za eno plat. Po navadi delajo to toliko časa, da se cedi iz kosa čista voda, nato splakujejo. Iz-

²¹ Ime Straža ima baje zato, ker je bila v času turških vpadov tu vedno vojaška straža.

urjene perice perejo tudi po več kosov naenkrat. Prte in druge velike kose drže v sredi, srajce pri ovratniku, manjše reči pa prijemljejo za en vogal.

Ovijajo z rokami, le rjuhe ovijajo na kol ali pa jih privijata dve perici, in sicer vsaka na eni strani. Poleti ne ovijajo mnogo. Perilo nalože na klopco, da se odteče, nato ga razobesijo. Ko so v starih časih prale péče, so jih samo pomakale v vodo in ožemale. Ovijati jih niso smele, temveč so jih samo stiskale.

Starejše perice so vse belo perilo pomodrile, *pointkale*, *poplaukale*. To so naredile v zadnji vodi v škafu na perišču. *Intko*²² so zavito v cunjо pomočile v vodo, v tej pa nato sprale perilo. Med vojno so z intkanjem prenehale, ker se je modrilo težko dobilo.

V starih časih, ko so imele perice še več pranja ko danes, so prale na potoku pozimi že ob peti uri zjutraj ali so začele delati celo ob dveh ponoči. Pred prazniki so delale celo noč. Imele so toliko perila, da so jim morali prinašati hrano opoldne na perišče. Za hrano si zaradi revščine niso mogle privoščiti kaj boljšega. Po navadi so kuhali ričet, zelje ali krompir. Vse drugače pa je bilo, kadar so šle v mesto z opranim perilom. Takrat so pri marsikateri stranki dobile kaj jedi in pijače.

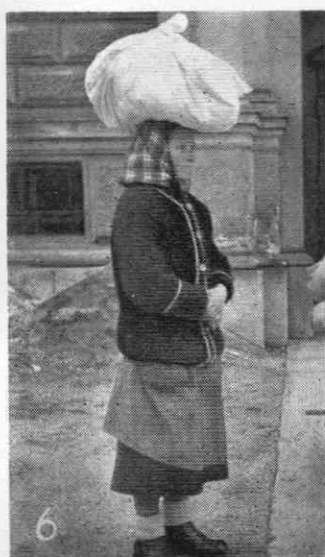
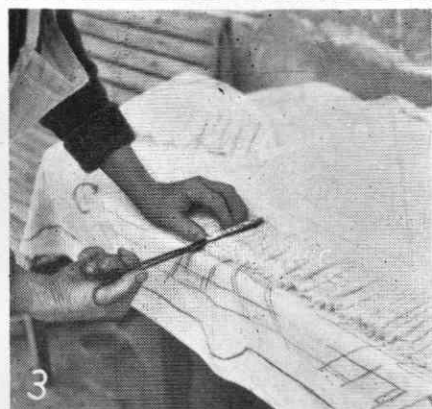
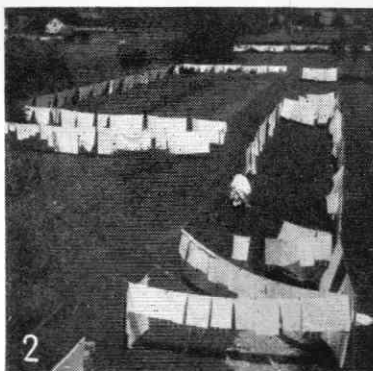
6. Sušenje

Sušenje perila je vedno velika skrb peric. Poleti in pozimi suše zunaj, razen v slabem vremenu, ko to ni mogoče. Tudi so stranke danes veliko bolj natančne ko nekoč, ko so lahko prinesle perice na pol posušeno perilo nazaj, če ga niso mogle posušiti. Perilo suše na vrtu ali na travniku. Tu imajo stalno postavljene drogove in napete vrvi. Po starem načinu so sušile samo na drogovih. V zemljo so zabili *rakle* (kole), ki so imele na vrhu naravno zraslo rogovilo, kamor so položili drog, *štango*. Danes obešajo na drogove le rjuhe in pisano perilo, za vse ostalo uporabljajo vrvi, ki so napete na kolih ali od drevesa do drevesa. Koli in rakle ostanejo vedno v zemlji, medtem ko vrvi poberejo vsak večer.

Ob deževnem vremenu perilo obešajo v kozolec ali na podstreho, *na dile*, *na vrh* ali nad peč ali v kuhinjo na posebno pripravo, imenovano *droščke*. Droščki so narejeni iz dveh podolžnih drogov in 18—20 prečnih droščkov. Podolžna drogova sta pritrjena na strop, droščki pa so nanju le položeni (sl. 1 na str. 140).

Posebnega razvrščanja pri sušenju perila nimajo, niti ga niso imele (sl. IV/2). Gledajo predvsem na to, da so rjuhe skupaj, ker so enake velikosti. Belo perilo vedno obešajo na sonce, kar gre ob barvo, pa v senco. Pred približno 70 leti sploh niso uporabljale kljuk za pritrjevanje perila. Perilo so obešale tako, da je bilo *malo navskrižem* (drugo preko drugega). *Klinčke*, *kljuke*, *rogovilce* so začele uporabljati kasneje. Sprva so jih

²² Intka je modrilo, ki so ga perice kupovale v trgovini v obliki majhnih kroglic ali kot prah.

Sl. 1. Plohi z lesenimi nogami na perišču (Bizovik); 2. Sušenje perila (Bizovik); 3. Kolmanje peče (Sp. Pirniče); 4. Raznašanje opranega perila z vozičkom »kulč« (Bizovik); 5. Zlikana in skolmana peča (Sp. Pirniče); 6. Perica s culo perila na glavi (Bizovik)

Foto: P. Strukelj in F. Sarf

delali sami doma iz bukovega lesa in brez vzmeti, nato so jih začeli kupovati. Pri obešanju jih nosijo v platneni malhi, ki jo nosijo spredaj obešeno okrog vratu. Če vleče (če je veter), perilo pripnejo še od strani. Za sušenje perila imajo perice najraje mirno in sončno vreme. Takrat se perilo najlepše posuši, po sapi je trdo, veter pa ga zbije. V prejšnjih časih so imele perice v Bizoviku navado, da so razobešale že zelo zgodaj. Perilo je morala megla objesti in potem sonce posušiti. Kadar je bila noč *sapna*, so ga pustile tudi zunaj. Tedaj je nekdo iz družine varoval perilo in sproti pobiral, kar je bilo suho. Tisto perilo pa, ki je bilo razobešeno podnevi, so proti večeru pobrale, da ni odjenjalo v mirni noči. Suho perilo prav tako danes zlagajo v voziček, ki ima pregrnjeno dno s čisto cunjjo ali rjuho.

IV. Delo z opranim perilom

V petek zvečer je pranje po navadi končano. Perice pobero z vrta še zadnje posušene kose perila in ga znosijo ali zvozijo v hišo. Perilo je v hiši nametano na velike kupe, in ga še ta večer in naslednji dan lepo razvrste. Rjuhe zlagajo vedno posebej in jih pogrnejo z oprano cunjjo. Včasih so postavili nanje tudi poln škaf perila, da so se uležale, pozneje so jih *pomongali*, to je poravnali, polikali.

V Bizoviku in v okolici so mongali do 50 let nazaj vse, kar ni imelo gumbov (rjuhe, brisače, prte, serviete, robce itd.). Najlepše so polikali na *mongi*²³ platneno perilo. Dobilo je prav poseben lesk. V bistvu je bilo monganje osnovano samo na principu teže. Na približno 1 m široki in dolgi mizi sta bila postavljena dva lesena valja, nad njima pa zaboj s 50 kg težkim kamnom, ki je močno pritiskal na valja. Tako se je monga s prenosom sile gibala sem in tja, perilo pa se je, navito na valj, lepo ravnalo. Posamezne kose perila so navijali samo na en valj, drugi je bil vedno prazen. Pri monganju je bilo delo razdeljeno. Oče in mati sta mongala, otroci so pa zgibali posamezne kose skupaj. Stranke so tako rade imele pomongano perilo, da so najraje dajale prat tistim pericam, ki so imele monge. Zato so jih imeli v Bizoviku skoraj pri vsaki hiši. Zadnjo mongo v tej vasi so razdrli in sežgali leta 1945.

Danes perilo samo z roko poravnajo in ga zlože na posamezne kupe. Za vsako stranko naredo *culo* (če je veliko perila) ali *punkel* (če je manj perila) (sl. IV/6).

Perice na severozahodni strani Ljubljane, ki so se ukvarjale s pranjem boljšega perila, so morale oprano perilo še škrobiti, likati in *kol-mati*. Škrobile, *štirkale*, so predvsem péče, moške srajce in ovratnike, spodnja ženska krila in različne prte. Škrob so kupovale v Ljubljani. Najboljši je bil rižev, medtem ko je bil krompirjev precej slabši. Za

²³ Pleteršnik, I. del, str. 601: monga je gorenjska beseda. munga dolenska; mongati-am, mangel, Cig., Jan., Gor.; die Mange = priprava za likanje perila, valjak.

nekaterere reči so uporabljale surovi škrob, za druge pa kuhanega, ki je bil boljši in trajnejši.

Surovi škrob so naredile takole: najprej so ga razpustile v mrzli vodi. Posebej so skuhale želatino, boraks in vosek. V to ohlajeno zmes so stresle namočeni škrob in vse skupaj precedile. Škrob za kuhano štirko so delale ravno tako, samo da so vse skupaj še dobro prekuhale. S kuhano štirko so škrobile mokro perilo, s surovo pa suho. Péče in spodnja krila so največ škrobile s kuhano štirko. Če je bila dobra, so škrobile samo enkrat, včasih so morale tudi dva do trikrat. Poškroblijeno péčo so dale pred likanjem še sušiti. Moške srajce in ovratnike so škrobile raje s surovo štirko.

Največ dela so imele perice z likanjem péč.²⁴ Likanje se je začelo že s poravnavo péče na mizi, ki je morala imeti vse štiri vogale naravnane. Najprej so zlikale rožo na narobni strani, nato so péčo obrnile na pravo stran ter so vso prelikale razen čipk. Čipke so začele likati pri spodnjem vogalu, ki so ga po likanju takoj skolmale. Sedaj je bil na vrsti *petelin* — to se pravi oba vogala, s katerima se je zavezala péča v petelinčka — in vogel z rožo. Ko so bile vse čipke zlikane in skolmane, so prijele za oba vogala petelina, péčo preganile na trikot in naravnale vogal na vogal. Če se ni hotela lepo naravnati, so naredile malo gubico blizu petelina. Nato so še poškrobile ves srednji rob s surovo štirko, da se je péča lepo zavezala. S kuhanim škrobom so še pomazale na desni in levi strani rože ter v sredi nad rožo, da péča ni šla narazen. Da so vogali lepo stali, so še enkrat poškrobile določeno mesto blizu petelina. Péčo so dale še nekoliko posušiti in delo je bilo končano (sl. IV/5).

Pri kolmanju čipk so morale paziti na to, da péče niso bile preveč suhe. Kolmale so jih s kleščami, s *kolmom*, ki je bil dolg približno 20 cm. Delale so tako, da so s kleščami prijemale čipke na desno, medtem pa so pritisnile čipke s kazalcem ali z vsemi prsti leve roke na levi strani klešč (sl. IV/3). Kolmanje so nadaljevale na levo, da se skolmani robčki niso pomečkali in razdrli. Pri spodnjih ženskih krilih so kolmale *grenire*, ki so bile tako široke, da so segale do polovice krila. Za te široke čipke so imele posebne klešče, dolge 30—40 cm.²⁵

Klešče so grele na *rošku*, *rošu*. Ta priprava je bila narejena na ognjišču iz štirih pravokotnih opek in železne mreže povrh. Nanjo so naložile žerjavico iz oglja ali drv. Medtem ko so uporabljale ene klešče, so se že druge grele.

Za likanje so perice imele tri vrste likalnikov: likalnik na žerjavico, likalnik na železo in *glonc*-likalnik. Poseben je bil *glonc*-likalnik, ki je bil precej ozek in visok ter je imel na eni strani zaokrožen rob, ker so z njim gladile ovratnike moških srajc. Uporabljale so tudi majhno podolgovato, nekoliko zakrivljeno ozko kost, s katero so vzdigovale gube

²⁴ Najboljša perica nedeljskih ljudskih noš v tem kraju je bila Zibelnik Marija, Dolnice št. 14 pri Ljubljani.

²⁵ Petač Marija, Spodnje Pirniče št. 1.

na prsih moške srajce. Če so pri likanju kaj navskrižem zlikale, so imele pripravljeno za to cunco, da so gubice zmočile in podrgnile. Večkrat se je na likalniku nabral škrob, ki so ga odstranile z voskom. Za ovlaženje perila pri likanju so imele v čerbi (glinasti skledi) vodo.

Likanje perila pri pericah danes ni več v navadi. Perice na jugovzhodni strani Ljubljane oprano perilo samo poravnajo in narede za vsako stranko poseben kup.

V. Raznašanje perila

Ko so perice raznašale perilo, so bile vedno lepo oblečene. Tudi Ljubljanci so menili, da se mora perico že od daleč poznati, tako čedno mora biti napravljena. Zato so bile včasih res veliko bolj vidne kot danes. To nam prikazuje že Goldensteinov²⁶ akvarel noše iz okolice Ljubljane. Slikar je upodobil perico v zimski noši s culo perila na glavi (sl. 2, str. 147).

Starejše perice se še spominjajo, da so bile poleti vedno goloroke, *uagaroke*. Nosile so *cajhasto* krilo z modrcem, bele rokavce in vzorčast predpasnik. Na glavi so nosile *cajhast faconetelj* in na nogah *čizme za zašnirat*. Izpod gornjega krila se je nekoliko videlo še spodnje snežno belo poškrobjeno krilo s širokimi lepimi čipkami. *Cajhasto* blago so uporabljale zato, da so obleko lahko večkrat oprale. Pozimi so nosile še jopo z dolgimi rokavi. Če je bil hud mraz, so imele povrhu vsega še pletko, *kocko* in *porhasto* ruto na glavi. *Kocka* je bila velika štirikotna volnena ruta, ki so jo nosile perice tako, da so jo preganile na trikot, si jo ogrnile okrog vratu, prekrizale vogale na prsih in jih zavezale na hrbtu. *Krila* so si ob slabem

Sl. 2. Perici iz Bizovika v zimski noši iz prve polovice 19. stoletja (po akvarelu F. Kurza von Goldensteina iz Korytkove zbirke Słowianscyzna).

²⁶ Goldenstein, o. c., št. 7.

vremenu spodrecale, ker so bila tako dolga. Namesto čizmov so obule škornje, ki jim pravijo tu *čevlji*.

Danes so perice oblečene po modi. Poleti imajo najraje belo bluzo, krilo in predpasnik z naramnicami. Na glavo si dajo ruto, na noge pa obujejo nizke čevlje. Poleti si zavezujejo ruto nazaj na zatilnik, pozimi pod brado. Za to obleko kupujejo pralno blago, da ga lahko večkrat perejo. V zimskem času se obleka spremeni le po vrsti toplejšega blaga, dodatek je le plašč ali pa tudi ne.

Prve perice niso uporabljale nobenega vozila. Vse oprano perilo so znosile v culah ali v punkelnih v Ljubljano in v okoliške vasi. Bèzovke so nosile cule perila na glavi (glej Goldensteinov akvarel na str. 147), v Pirničah pa tudi na rokah. Pri nekaterih pericah na tej strani Ljubljane je bila navada, da so stranke same hodile po perilo. Tako so iz Skaručne nosili v košu pericam umazano perilo, z jerbasi so ga pa hodili iskat, ko je bilo oprano.

Proti koncu prejšnjega stoletja so začele perice uporabljati vozičke, imenovane *kulé* ali *cize* (sl. IV/4). Prve kule so delali na Fužinah. Kolar je naredil leseno ogrodje, a okoval ga je kovač. Nanje so perice naložile lahko šest velikih punkelnov. Od začetka so vozile perilo z njimi prav od doma do Ljubljane. Iz Pirnič so peljale oprano perilo na mlekarskem vozičku ali na *bagerlačku*. Pozimi so vozičke nadomestile otroške sani z *gautercami*, lestvicami.

Peric je bilo vedno več in s tem v zvezi tudi perila. Povprečno je imela ena perica do 30 strank. Seveda niso prale perila od vseh strank naenkrat. Nekateri so dajali prat vsak teden, drugi na štirinajst dni ali na en mesec. Vedno so imele dosti perila, zato so si morale oskrbeti voznike. Voznik je pericam pripeljal zjutraj v Ljubljano do njihovega skladišča, nato je šel domov in se je zvečer vrnil po umazano perilo. Včasih je moral voznik na mitnici plačati osem krajcarjev od konja, če je imel dva, pa šestnajst. Od perila, pravijo starejše perice, niso nikoli plačevale mitnine, ker so s pranjem čistile Ljubljano. Drugače pa je bilo s prostorom. Plačevati so morale od vsakega skladišča, kjer so bile, določen znesek.

Sprva so se ustavljale na Starem trgu, kjer so puščale vozičke po vežah starih hiš, ki so bile v tem delu mesta največje. Ko so jim vozniki vozili perilo, so puščale vozičke kar v Ljubljani. Zato so si priskrbele skladiščni prostor. Najstarejši je bil na mestu, kjer stoji danes Mestni dom. Tu je bilo osem zidanih barak, ki so se odlikovale po izredni snagi. V eni baraki je bilo prostora za deset peric. Vsaka je imela svoj prostor, kjer je zložila svoje punkelne, in kljuko, kamor je obesila svoj cekar z nakupljenimi drobnarijami. Te barake jim je ob ponedeljkih zjutraj odprl uslužbenec iz rotovža, zvečer ob sedmi uri pa jih je zopet zaprl. Če je katera perica imela ob tem času še kaj notri, ji je kratko malo postavil pred barako. Za ta prostor so plačevale na mesec po eno srebrno dvajsetico ali vsak teden po 5 krajcarjev. Ko je mestna uprava začela graditi sedanjo stavbo, so perice preselili na Ledino za šolo. Tu je bila

ena sama velika baraka, z imenom pri *Tonfmalnu*. Toda perice niso imele dolgo tega prostora, kmalu so jih preselili k Mencingerju na sv. Petra cesto in od tod h Klemenčiču na dvorišče, h kasnejšemu Frlinecu. Sedaj so podrli tudi to hišo in perice so izgubile še ta prostor.

Perice so bile pri strankah vedno zelo lepo sprejete. Vendar moramo reči, da so bili medsebojni odnosi včasih še bolj domači. Za letne praznike so jih mestne stranke vedno obdarovale. Še danes same pripovedujejo, da so dobile pred prazniki polno košaro potic. V mestu so imeli navado, da so ob praznikih naredili eno potico za mlekarico, eno za perico. Zaradi pristranih odnosov in poštenosti peric so marsikatero stranke obdržale perice iz iste družine iz roda v rod.

VI. Ohranjene pesmi, prazniki in običaji v periških vaseh okoli Ljubljane

Poklic peric je brez dvoma trd in težak in nikakor ne dopušča pogostnih praznikov, posebnih navad in običajev. Perice v ljubljanski okolici poznajo oziroma so poznale le malo prazničnih dni. Veliko več pozornosti so posvečale nekaterim svetnikom, ki so se jim priporočale za lepo vreme ali pa so jih častile kot svoje zaščitnike. Edini praznik je bil božič, ki je bil pri pericah zelo spoštovan. Ta dan perilo ni smelo viseti, ker je bil preveč svet dan. Na Florjanovo je bilo prepovedano vsako delo, ki je bilo v zvezi z ognjem. Tako niso smele ne žehitati in ne likati. Zato so se perice najbolj bale, če je godoval ta svetnik v torek, ker je bila ta dan vedno največja žehta. V Vikerčah in Pirničah je bila Jedert v velikih časteh. Tudi na ta dan niso smele prati, ker bi jim miši vse perilo zgrizle. V Bizoviku je Miklavž vaški cerkveni patron, zato so si ga perice izbrale za svojega zaščitnika. K njemu so se obračale predvsem takrat, kadar je grozila nevihta, *huda ura*. Prav tako so se priporočale Antonu za lepo vreme. Za isti namen so se obračale tudi k dušam v vical.

Zanimiva je bila tudi želja nekaterih strank, ki so naročile perici, da mora prinesiti vse perilo pred Novim letom. Če so vedele, da ga perica ne bo mogla oprati prej, ga sploh niso dale prati. Bile so mnenja, da na Novega leta dan ne sme biti perilo pri perici.

Pri pranju je bilo vedno zelo priljubljeno petje ali pogovor o vsakdanjih rečeh, veselih in žalostnih, toda tudi prijetnega opravljanja ni nikoli primanjkovalo. Včasih so imele perice največ prilike za petje pri likanju in monganju, ker so bile zadovoljne, da imajo žehto suho in pod streho. Pravih starih pesmi o pericah, ki bi opisovale njihovo delo, perice ne poznajo. Pač pa se spominjajo, da so pri delu zapele marsikatero okroglo in veselo pesem, n. pr. Na planincih sončece sije itd. Mlajše perice tudi rade zapoje ponarodelo pesem:

Mati zakliče,
pridne dekliče:
»Hitro vstanite,
prat se mudi!«

Ohranilo pa se je precej šaljivih pesmi zbadljivk. Te pesmi so predvsem značilne za vasi Bizovik in Dobrunje. Zelo radi so jih uporabljali otroci pri nabiranju jagod v gozdu, kjer se jih je zbralo iz več vasi skupaj. Tu so imeli priložnost, da so lahko drug drugemu ponagajali. Pesmice o Bizoviku govore o periškem poklicu žensk in o delu njihovih mož, obenem prikazujejo tudi nekdanje razmere kajžarjev v tej vasi. Pesem o vasi Dobrunje, ki smo jo zapisali pri perici v Dolnicah, lahko potrjuje verjetnost, da je nekoč le cvetela periška obrt v tej vasi, kar pa ustno izročilo starih ljudi v sami vasi in v Bizoviku popolnoma zanika. Pesem ima te vrstice:

1. a) Lepa vas je dol' Dobruna,
na vsakem kol' je lepa cuna,
še lepši vas je Bizovik,
tam dol' so vsi možak velik'.

Pri ostalih variantah te pesmice in pri drugih pesmih so besedne osti bolj ostre, posebno, če se verzi nanašajo na moški spol. Nekatere nimajo s periško obrtjo nobene zveze, vendar jih omenjam zato, ker povedo marsikatero posebnost teh vasi. Danes so te zbadljivke prenehale, toda spomin nanje je še zelo živ. Poznajo jih v najrazličnejših variantah. Navedem naj le še nekatere, značilne za Dobrunje in Bizovik.

- b) Dobrujna,
na vsakem kol' je cunjna,
na vsakem vrt' je štirenca,
na vsak' omarci pa žiemelca.
- c) Tam dol' je vas Dobruna,
na vsakem kol' visi cuna.
2. Dobrunec, Dobrunec,
bele vol' molzejo,
črno kašo kuhajo,
Bézovcem jo ponujajo,
Bézove pa vanjo pljuvajo.
3. Dobrunci so pa vsi junci,
samo eden je vou,
pa še tist' ni rezan prou.
4. Polet' ni tako trd'ga kamna,
da b' ga zidar ne stouku,
pozim' pa ne tako trde skorje,
da b' je zidar ne sneidu.
5. a) Iz Bizovika v Ljubljano hodijo,
pa velike punkle nosijo,
pa po Ljubljani kruha prosijo.
- b) Majhne ženske hodijo,
pa velike cule nosijo,
pa po Ljubljani kruha prosijo.

6. a) Bèzovci so velik' možje,
pa majhne ženičke,
pa vse so peričke.
- b) V Bizovik so možje velik',
pa majhne ženice,
pa vse so perice.

Značilni so tudi kratki reki o teh vaseh, n. pr. »v Bizovik' so ljudje velik'« ali »v Bizovik' so vsi glih velik'«, »Hrušca je božca« in podobno.

Te pesmi zbadljivke so bile razširjene samo v navedenih periških in sosednjih vaseh na jugovzhodni strani Ljubljane. Enakih ali podobnih pesmi perice na severozahodni strani Ljubljane niso poznale. Pri proučevanju tega poklica nabrane zbadljivke niso brez pomena. Škoda je le, da jih kdo od starejših zapisovalcev ljudskih pesmi ni zapisal, ker so bile verjetno ohranjene v večjem številu. Tudi v Štrekljevi zbirki jih nimamo.

Periški običaji so bili na moč skopi. Danes je znan samo običaj o pustu. Tistemu dekletu, ki se ni omožilo pred začetkom posta, četudi je bilo že vse dogovorjeno, so fantje zmaknili perilni ploh. Nazaj ga je dobila le, če je dala za pijačo. Če pa tega ni napravila, so fantje ploh razbili.

Pustni običaj vlačjenja ploha je znan po vsej Sloveniji. Značilno pa je, da so si ga v periških vaseh prikrojili po svoje. Ploh za pranje na potoku so fantje o pustu vzeli zato, da so se ponorčevali iz neomoženega dekleta. Zdi se, da je bila ta navada v bližnji preteklosti le ostanek starejšega običaja, ki je imel v prvotni obliki svoj globlji pomen.²⁷

Zaključna beseda

Kakor razberemo iz prispevka, predočujejo vasi na severozahodu in jugovzhodu od Ljubljane posebno periško območje. Ta obrtna dejavnost je imela svoj največji pomen v preteklosti, posebno na severozahodni strani mesta, kjer je bilo poklicno pranje najtesneje povezano z oblačilno omiko prejšnjega stoletja. Na jugovzhodu od mesta pa moremo še danes govoriti o razvoju poklicnega pranja za mesto, čeprav je doseglo svoj višek že v 19. stoletju, ko je bil družbeno-gospodarski položaj kajzarjev najtežji. Socialni moment je bil nedvomno osnovni vzrok, ki je dal pobudo za nastanek periške obrti v tem kraju.

Pri proučevanju pranja v okolici Ljubljane smo ugotovili mnogo starih elementov, za katere moremo reči, da so v resnici prastara periška dediščina. Tako so pomembne posamezne faze pranja, ki so se do danes ohranile nespremenjene. Vsekakor pa so se izboljšala pralna sredstva. Pri vsem tem so ostali stari nazivi, ki jih tudi novejši način dela ni od-

²⁷ Primerjaj izvajanja Borisa Orla v Narodopisju Slovencev I, str. 518.

stranil. To staro periško izrazoslovje je nedvomno velik doprinos k naši materialni kulturi. Obenem je tudi zelo dragoceno, če pomislimo, kako naglo se razvija naše predmestno življenje in tako izginja vse, kar je staro. V bodoče utegne to biti tudi vzrok, da bo ta obrt vedno bolj propadala. Sprijazniti se bomo pač morali z dejstvom, da bosta mladi ženski svet bolj privlačila mesto in tovarna, kakor pa naporno pranje perila.

Na severozahodni strani Ljubljane je poklicno pranje že predmet preteklosti. Moda je izpodrinila tako imenovane »narodne noše« in povzročila, da je tudi pranje teh noš prenehalo. To območje uvrščamo med relativno mlajše periško ozemlje od onega na jugovzhodu. Namreč ta vrsta pranja je dejansko obstajala le toliko časa, dokler je bila ljudska noša najvažnejše oblačilo našega človeka. Danes ga proučujemo samo še po ljudskem izročilu. Isto delo, ki smo ga opravili na obravnavanem območju, bi mogli razširiti prav tako tudi na ostale kraje v Sloveniji. Zato sledi iz tega, da bo treba vključiti v nadaljnja raziskovanja naših ljudskih noš predvsem tudi pranje in likanje določenih delov teh oblačil.

Z načrtnim proučevanjem smo opravili pionirsko delo za dosedaj premalo upoštevano poklicno periško obrt in ji dali ustrezno mesto v vrsti že obravnavanih obrti, ki so zastopane v naši ljudski materialni kulturi.

Summary

WASHING OF THE LINEN IN THE SURROUNDINGS OF LJUBLJANA

The authoress treats the professional washing in villages lying northwest and southeast of Ljubljana. This trade has been so far wholly uninvestigated in the Slovene material culture. The first planned exploration in this field of work has been made possible by the Ethnographical Museum in Ljubljana 1957. This sector has been chosen chiefly as in the neighbourhood of Ljubljana occurs the oldest locality for the professional washing for the city in Slovenia and here has remained also the most vivid the popular tradition about the special washing of our ancient national costumes. The authoress deals in the article only with the collected material in this field of work and with the problems arisen at the exploration of this trade.

The first chapter shows the secluded area of the washing villages in the surroundings of Ljubljana with all the necessary conditions for washing. The most important is good running water with the appropriate access. All the mentioned villages have got it in a sufficient quantity.

The second chapter discusses the oldest written report from 17th cent. and gives reasons for the beginning of the professional washing. The chief reason of the extensive development of the washing in surroundings of Ljubljana was the then being difficult social standing of cottagers-artisans (carpenters, bricklayers, stone-cutters). Most trying it was for carpenters as they were bound to the seasonal work. In winter they were not employed, that's why their wives were obliged to look for earnings. So they began to wash linen for the citizens. Washing on the northwest side of Ljubljana included but the Sunday linen of old popular dresses. The washerwomen washed mostly for the country-people.

The third chapter gives a description of the washing process in the past and nowadays. Above all are of importance the old popular washing terminology and labour process in the old fashion. The washing is divided in two main stages. The first stage contains bucking or cooking and the second washing in running water.

With the bucking there was formerly connected another succession of errands. The linen had to be marked, classified and steeped according to a fixed rule. Only then the bucking began. The principal washing expedient for bucking were ashes. The washerwomen purchased them in neighbouring villages and in the city. They bucked with them so that they first shed them on a sheet called ashery covering the tub of dirty linen, then poured over it seething water till the ashes melted and lye penetrated the linen through the thin tissue. Water was warmed in a kettle but formerly, too, in clay pots. This boiling water was being poured over linen ever so much that it came running at the same warmth degree from the hole in the bottom of the tub. They knew from experience that the bucking was good when the hand could not possibly bear hot water at the hole. Better linen, as e. g. the head-kerchiefs, were not bucked but only washed in tepid soap-suds or lye. The washerwomen have begun cooking the linen only in the more recent time: they cook only white linen. Gay coloured, i. e. variegated linen they were never allowed to buck.

After the bucking linen had to be always still rubbed and bleached. The linen has been bleached that very day so that it has been spread on the ground and repeatedly sprinkled over. In this way all the spots have been taken out of the linen.

The second stage of the washing process includes the washing in running water. This work has been done in winter and in summer in the open air. Some washerwomen have the brook very near their homes, so they carry all the linen to the washing-place in tubs, only for longer distances they use the hand-carts made for this purpose. On the brook they perform the washing by dipping the linen in water and beating it on the wood block. This is carried out so long until from the linen pours off pure water; afterwards they rinse it. They wrap it up with hands, only the sheets are wrapped up round the pale or else they are wound up by two washerwomen.

The linen is dried out-of-doors, except in bad weather. In rainy weather they hang it on the drying-frame, on the loft or in the kitchen to a special device called small poles ("droščki"). At the drying there is no special disposition in force. The linen is hung out chiefly according to the size and colour.

The next-fourth chapter deals with the labour process on the washed linen. Above all is of interest the ironing of the linen. The old way of ironing has been mangling (straightening). To fifty years backwards they mangled all that was lacking buttons on a special device called mangle. By means of a smoothing iron there ironed only those washerwomen who washed better linen. The most engaged were, however, washerwomen in ironing head-kerchiefs. The most important was the embroidery on the corner hanging along the back, and lace on all four sides of the head-kerchief needing a specially nice bordering ("kolmanje").

The fifth chapter on the distribution of linen includes the holiday-attire of the washerwomen (see Goldenstein's watercolour), the distribution of the linen in bundles on the head and afoot, as well as the means of communication. At the end of the previous century the washerwomen began to use hand carts called "kulé", whereas some time later they set to hire drivers who brought them the washed linen to Ljubljana and the dirty one back again. As they brought so much linen to the town they had to have for it some store-room. They changed this room incessantly, because it was used by the owners for other purposes.

The sixth chapter mentions the preserved holidays, customs and songs. The washermwomen knew only few holidays. Nevertheless, they addressed to some saints for fair weather so much needed to them at the drying of linen. Interesting are teasing songs and some sayings about those villages. A noteworthy washing custom has been, however, the dragging of the washing wood block at the Carnival.

In the last, closing chapter, the authoress emphasizes once more the social momentum, being the main cause for the formation of the washing trade. The professional washing for the city in Slovenia has developed only in the surroundings of Ljubljana. Till the present day it has preserved especially a lot of old elements in the process of washing. The specific washing of linen of the Slovene national costumes is, however, now already a matter of the past.